۳ شنبه۱۴۰۵/۲/۲۹-۲ ذیحجه ۱۴۴۷- ۱۹مه ۲۰۲۶- درس ۱۴۶ فقه الروابط از فقه مدیریت رفتار سازمانی از فقه الاداره از فقه معاصر- نقشه راه امام صادق ع در مصباح الشریعه — روابط اربعه — رابطه رابعه - معامله الدنیا —اصول سبعه — اصل دوم - الایثار بالموجود۵ —فقه الحدیث ۱ — ایثار مجاز و غیر مجاز (تفصیل بین ایثار شخص حقیقی و حقوقی)

❁ مسئلهی ۱٤٦: کارکنان در مایحتاج شخصی مجازند، بلکه مستحب و افضل است که هم‌کار محتاج‌تر را در بهره‌مندی از آن بر خود مقدم دارند؛ ولی در بهره‌مندی مایحتاج، کارمندان سازمان که تحت امر و حقوق‌بگیر و واجب‌النفقه هستند، مجاز به تقدم دیگران بر آنان نیستند

گفته شد دومین اصل از اصول هفت‌گانه‌ی تعامل کارکنان با دنیای سازمانی «الایثار بالموجود» است.[۱] [۲] برای فهم مراد از این اصل ابتدا به فقه اللغة پرداختیم، سپس نوبت فقه القرآن رسید و اکنون فقه الحدیث.

فقه الحدیث

در باب موسوم به «ایثار» در *کافی* شریف به سه حدیث بسنده شده است که اسناد آن‌ها خالی از ضعف نیست، ولی منجبر و معتبر است. شرح «الایثار بالموجود» است در مقام، یعنی مقدم داشتن دیگری بر خود در اموری مثل خوراک و پوشاک و مایحتاج که با آیه‌ی «وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ»[۳] هم‌خوانی دارد. به این باب از اخبار توجه می‌دهیم:

(بَابُ الْإِيثَارِ)[٤] [٥] عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسى، عَنْ سَمَاعَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الرَّجُلِ لَيْسَ عِنْدَهُ إِلَّا قُوتُ يَوْمِهِ، أَ يَعْطِفُ مَنْ عِنْدَهُ قُوتُ يَوْمِهِ عَلى مَنْ لَيْسَ عِنْدَهُ شَيْءٌ، وَ يَعْطِفُ مَنْ عِنْدَهُ قُوتُ شَهْرٍ عَلى مَنْ دُونَهُ، وَ السَّنَةُ عَلى نَحْوِ ذلِكَ، أَمْ ذلِكَ كُلُّهُ الْكَفَافُ الَّذِي لَا يُلَامُ عَلَيْهِ؟[٦] فَقَالَ: «هُوَ أَمْرٌ إِنَّ أَفْضَلَكُمْ فِيهِ أَحْرَصُكُمْ عَلَى الرَّغْبَةِ وَ الْأَثَرَةِ[٧] عَلى نَفْسِهِ؛ فَإِنَّ

---

[۱] وَ أُصُولُ مُعَامَلَةِ النَّفْسِ سَبْعَةٌ الْخَوْفُ وَ الْجَهْدُ وَ حَمْلُ الْأَذَى وَ الرِّيَاضَةُ وَ طَلَبُ الصِّدْقِ وَ الْإِخْلَاصُ وَ إِخْرَاجُهَا مِنْ مَحْبُوبِهَا وَ رَبْطُهَا فِي الْفَقْرِ وَ أُصُولُ مُعَامَلَةِ الْخَلْقِ سَبْعَةٌ الْحِلْمُ وَ الْعَفْوُ وَ التَّوَاضُعُ وَ السَّخَاءُ وَ الشَّفَقَةُ وَ النُّصْحُ وَ الْعَدْلُ وَ الْإِنْصَافُ وَ أُصُولُ مُعَامَلَةِ الدُّنْيَا سَبْعَةٌ الرِّضَا بِالدُّونِ وَ الْإِيثَارُ بِالْمَوْجُودِ وَ تَرْكُ طَلَبِ الْمَفْقُودِ وَ بُغْضُ الْكَثْرَةِ وَ اخْتِيَارُ الزُّهْدِ وَ مَعْرِفَةُ آفَاتِهَا وَ رَفْضُ شَهَوَاتِهَا مَعَ رَفْضِ الرِّئَاسَةِ فَإِذَا حَصَلَتْ هَذِهِ الْخِصَالُ فِي نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَهُوَ مِنْ خَاصَّةِ اللَّهِ وَ عِبَادِهِ الْمُقَرَّبِينَ وَ أَوْلِيَائِهِ حَقّاً. (امام جعفر بن محمد علیه‌السلام، *مصباح الشریعة*، ص. ۶)

[۲] الایثار بالموجود یعنی: در حدود امکانات خود بخشش و گذشت داشتن و در موارد خیر مصرف کردن. (همان، ترجمه‌ی مصطفوی، ص. ٤٥٨)

[۳] حشر: ۹

[٤] کلینی، *کافی* (ط دار الحدیث)، ج. ۷، ص. ۲٤۷.

[٥] کلینی، *الکافی* (ط الإسلامیة)، ج. ٤، ص. ۱۸.

[٦] في *الوافي*: «یستفاد من قول السائل: الکفاف الذي لا یلام علیه، أنّ عدم ورود الملامة علی ادّخار الکفاف کان أمراً معهوداً عنده، و یأتي الحدیث فیه في باب التوسیع علی العیال، و حاصل جواب الإمام علیه‌السلام أنّ الإیثار بالکفاف علی النفس أولی من ادّخاره، و أمّا الإیثار به علی العیال فلا، بل الادّخار خیر منه، و ذلك لأنّ الإنفاق علی العیال إعطاء و کما أنّ الإیثار علیهم إعطاء، و أحد الإعطاءین أولی بالبدأة من الآخر. أو نقول: الإنفاق علی العیال إعطاء، و هو خیر من الأخذ، فلولم یدّخر لهم فربّما یحتاج إلی الأخذ، و اکتفی علیه‌السلام في بیان ذلك کلّه بذکر الحدیث النبويّ صلی‌الله‌علیه‌وآله، و معناه أنّ ید المعطي خیر من ید الآخذ إلّاأنّ أدب الإعطاء أن یبدأ بالعیال، فإن فضل منهم شيء أعطی غیرهم. و الخصاصة: الحاجة».

[۷] «الأثرة» بالتحریك: الاسم من آثر یُؤثر إیثاراً، إذا أعطی و فضّل. راجع: *النهایة*، ج ۱، ص ۲۲؛ *المصباح المنیر*، ص. ٤ (أثر).

اللَّهَ ﷻ يَقُولُ: «وَيُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْكانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ»[8] وَ الْأَمْرُ الْآخَرُ لَايُلَامُ عَلَى الْكَفَافِ، وَ الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلى[9]، وَ ابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ».[10] [11]

استظهار: ایثار دیگری بر خود—ولو به موجودی نیاز بیش‌تری داشته باشد—مجاز، بلکه راجح است؛ ولی ایثار دیگران بر عیال خود راجح، بلکه جایز نیست؛ زیرا مجبور می‌شود از دیگران اخذ کند، در حالی که بدون ایثار معطی بود، دست بالا و علیا داشت، در حالی که با این ایثار دست علیا به دست سفلی یعنی آخذ تبدیل شد که در جواز آن تردید است. اما در ایثار بر نفس نه بر عیال حمل می‌کند، گدایی نمی‌کند، اخذ نمی‌کند و ید علیای او در ایثار به ید سفلی بدل نمی‌شود. در حقیقت اصل راهبردی این است که: «الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلى» و نیز «وَ ابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ».

اطلاق «من تعول» شامل کارمندان تحت امر در سازمان هم می‌شود که نباید مایحتاج آنان را به دیگران داد و خود به گدایی از بالادستی‌ها افتاد و رقبا و این صحیح نیست. این مربوط به شخص حقوقی است و صاحب منصب سازمانی. اما شخص حقیقی افضل است که ایثار کند دیگری را بر خود در موردی که خود به آن نیاز دارد. طبق اصلِ راهبردیِ «إِنَّ أَفْضَلَكُمْ فِيهِ أَحْرَصُكُمْ عَلَى الرَّغْبَةِ وَ الْأَثَرَةِ»، در حقیقت باید تفصیل قائل شد بین «ایثار بالموجود» شخص حقیقی و حقوقی که اولی جایز و راجح و افضل و دومی مرجوح و غیر جایز است، والله العالم.

قَالَ[12]: وَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ بُنْدَارَ بْنِ مُحَمَّدٍ الطَّبَرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ سُوَيْدٍ السَّائِيِّ: عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُوسى عليه السلام، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: أَوْصِنِي، فَقَالَ: «آمُرُكَ بِتَقْوَى اللَّهِ» ثُمَّ سَكَتَ. فَشَكَوْتُ إِلَيْهِ قِلَّةَ ذَاتِ يَدِي، وَ قُلْتُ: وَ اللَّهِ، لَقَدْ عَرِيتُ حَتّى بَلَغَ مِنْ عُرْيَتِي أَنَّ أَبَا فُلَانٍ نَزَعَ ثَوْبَيْنِ كَانَا عَلَيْهِ، وَ كَسَانِيهِمَا. فَقَالَ: «صُمْ، وَ تَصَدَّقْ». قُلْتُ: أَتَصَدَّقُ مِمَّا وَصَلَنِي بِهِ إِخْوَانِي وَ إِنْ كَانَ قَلِيلًا. قَالَ: «تَصَدَّقْ بِمَا رَزَقَكَ اللَّهُ وَ لَوْ آثَرْتَ عَلى نَفْسِكَ».[13]

استظهار: این ایثار مایحتاج است در شخص حقیقی که جایز است، زیرا دست برتر ایثارگر را به دست پست‌تر آخذ و سائل بدل نمی‌کند و عزت واجب‌الحفظ را محفوظ می‌دارد، فافهم.

---

[8] حشر: ۹

[9] «الید العلیا»: المتعفّفة، أو المنفقة؛ و السُّفلی: السائلة. و قیل: العلیا: المعطیة؛ و السفلی: الآخذة. و قیل: السفلی: المانعة. راجع: *النهایة*، ج. ۳، ص. ۲۹٤؛ *لسان العرب*، ج. ۱۵، ص. ۸٦ (علا).

[10] *الکافي*، کتاب الزکاة، باب فضل المعروف، ح. ٦۰۹۵، بسند آخر عن أبي عبدالله عليه السلام عن رسول الله صلی الله علیه و آله. *الفقیه*، ج. ۲، ص. ۵٦، ح. ۱٦۸۸، مرسلًا عن رسول الله صلی الله علیه و آله، و فیهما من قوله: «لا یلام علی الکفاف» مع اختلاف یسیر و زیادة في أوّله. *المؤمن*، ص. ٤٤، ح. ۱۰۲، مرسلًا من دون التصریح باسم المعصوم عليه السلام، مع اختلاف یسیر. و راجع: *الکافي*، کتاب الزکاة، باب کفایة العیال و التوسّع علیهم، ح. ٦۰۳۹ و مصادره *الوافي*، ج. ۱۰، ص. ٤۱۵، ح. ۹۷۹۵؛ *الوسائل*، ج. ۹، ص. ٤۳۱، ح. ۱۲٤۱۱.

[11] یستفاد من قول السائل: «الکفاف الذي لا یلام علیه» أن عدم ورود السلامة علی ادخار الکفاف کان امرا معهودا عنده و حاصل جواب الإمام عليه السلام أن الایثار علی النفس أولی من ادخاره و أما الایثار به علی عیاله فلا، بل الادخار خیر منه و ذلك لان الانفاق علی العیال إعطاء کما أن الایثار علیهم اعطاء و أحد الإعطاءین أولی بالبدأة من الآخر.

[12] الضمیر المستتر في «قال» راجع إلی أحمد بن محمّد بن خالد.

[13] فیض کاشانی، *الوافي*، ج. ۱۰، ص. ٤۱٦، ح. ۹۷۹٦؛ حر عاملی، *الوسائل*، ج. ۹، ص. ٤۳۱، ح. ۱۲٤۱۲؛ و فیه، ج. ۱۰، ص. ٤۰۸، ح. ۱۳۷۱۷، قطعة منه.

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ[14]، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ: عَنْ أَحَدِهِمَا عليهما السلام، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «جُهْدُ الْمُقِلِ[15] [16]، أَ مَا سَمِعْتَ قَوْلَ اللَّهِ عزّ وجلّ: «وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ»؟ تَرى هَاهُنَا فَضْلًا».[17]

استظهار: به شرح ایضا.

فتحصل که کارکنان در مایحتاج شخصی مجازند، بلکه مستحب و افضل است که هم‌کار محتاج‌تر را در بهره‌مندی از آن بر خود مقدم دارند؛ ولی در بهره‌مندی مایحتاج، کارمندان سازمان که تحت امر و حقوق‌بگیر و واجب‌النفقه هستند، مجاز به تقدم دیگران بر آنان نیستند.[18]

---

[14] الخبر رواه الصدوق في *ثواب الأعمال*، ص. ١٧٠، ح. ١٦ بسنده عن أحمد بن محمّد بن أبي نصر، عن محمّد بن سماعة بن مهران، عن أبيه، عن أبي بصير. لكن الخبر أورده المجلسي في *البحار*، ج. ٩٣، ص. ١٧٨، ح. ١٥، نقلًا من *ثواب الأعمال* و فيه: «محمّد بن سماعة عن أبي بصير». و الظاهر وقوع الخلل في سند *ثواب الأعمال*؛ فإنّ محمّد بن سماعة هو محمّد بن سماعة بن موسى، والد الحسن بن محمّد بن سماعة الكنديّ الصيرفي. راجع: *رجال* النجاشي، ص. ٤٠، الرقم ٨٤؛ و ص. ٣٢٩، الرقم ٨٩٠. و قد وردت في *التهذيب*، ج. ٥، ص. ١٨٠، ح. ٦٠٤؛ و ص. ٣٢٨، ح. ١١٢٦ رواية أحمد بن محمّد بن أبي نصر عن محمّد بن سماعة الصيرفي، كما وردت رواية محمّد بن سماعة الكندي بواسطةٍ عن أبي عبد الله عليه السلام في *كمال الدين*، ص. ٢٩٧، ح. ٥. و الظاهر أنّ ما ورد في بعض الأسناد من رواية أحمد بن محمّد بن أبي نصر عن محمّد بن سماعة بن مهران–كما في *التهذيب*، ج. ٥، ص. ١٨٩، ح. ٦٢٧–إمّا أن يكون الأصل فيه: «محمّد بن سماعة عن سماعة بن مهران»، فجاز النظر من سماعة الاولى إلى سماعة الثانية فوقع السقط، أو يكون «بن مهران» فيه زائداً رأساً.

[15] في *النهاية*: «...جهد المقلّ، أي قدر ما يحتمله حال القليل المال». و في الدروس: «أفضل الصدقة جهد المقلّ، و هو الإيثار. و روي: أفضل الصدقة عن ظهر غنى، و الجمع بينهما أنّ الإيثار على نفسه مستحبّ بخلافه على عياله». *النهاية*، ج. ١، ص. ٣٢٠ (جهد)؛ *الدروس*، ج. ١، ص. ٢٥٥.

[16] في *النهاية*: و في الحديث «أفضل الصدقة جهد المقل» أي قدر ما يحتمله حال القليل المال.

[17] *ثواب الأعمال*، ص. ١٧٠، ح. ١٦، بسنده عن أحمد بن محمّد بن أبي نصر، عن محمّد بن سماعة بن مهران، عن أبيه، عن أبي بصير، عن أحدهما عليهما السلام. و في *الخصال*، ص. ٥٢٣، أبواب العشرين، ضمن الحديث الطويل ١٣؛ و *معاني الأخبار*، ص. ٣٣٢، ح. ١؛ و *الأمالي* للطوسي، ص. ٥٤٠، المجلس ١٩، ضمن الحديث الطويل ٢، بسند آخر عن النبيّ صلى الله عليه وآله، و تمام الرواية هكذا: «قلت: فأيّ الصدقة أفضل؟ قال: جهد من مقلّ إلى فقير في سرّ[في *الخصال*: «ذي سن» بدل «في سرّ»]». *الفقيه*، ج. ٢، ص. ٧٠، ح. ١٧٥١، مرسلًا عن الصادق عليه السلام، مع اختلاف يسير *الوافي*، ج. ١٠، ص. ٤١٦، ح. ٩٧٩٧؛ *الوسائل*، ج. ٩، ص. ٤٣١، ح. ١٢٤١٣.

[18] درس ١٤٦ فقه الروابط از سلسله‌ی فقه الاداره، ٢ شهر ذی الحجة ١٤٤٧.